

RECENZIE

MIŁOSZ, Czesław: SALIGIA A JINÉ ESEJE. Preklad Jozef Mlejnek. Praha : Barrister & Principal, 2005. 204 s.

Dvestostranový výber z esejistickej tvorby poľského básnika Czesława Miłosza je dôležitým vydavateľským počinom spoločnosti pre odbornú literatúru Barrister & Principal a zároveň poctou tomuto originálnemu mysliteľovi, ktorý svojím dielom celkom zámerne prekračuje hranice vedeckých disciplín a teórií. Podľa informácií na záložke sa kniha pokúša vytvoriť nepriamy portrét autora, ktorý vychádza z poľských a litovských duchovných koreňov. Samotné vydanie výberu sprevádza krátky predšlov a záverečná edičná poznámka. Tá obsahuje register vysvetľujúcich bibliografických odkazov. V nich okrem osobných spomienok na rodový kontext básnika a rekapitulácie jeho exilových zážitkov nachádzame sumár otázok, ktoré si všimajú povahu elementárnych a všeobecných entít vonkajšieho sveta. V pokusoch odpovedať na podobné okruhy problémov stojí Miłosz väčšinou mimo módných trendov teoreticko-spoločenského výskumu. Dôkazom je explicitne prítomné prelínanie literárnej praxe, teórie literatúry a predovšetkým životnej empirie. Vďaka tomu zostáva tvorca postavou privátneho charakteru, ktorá si svoje osobné záležitosti nenecháva dôsledne pre seba, ale reaguje na verejné otázky. Tie majú väčšinou literárnu a v tomto prípade aj konfesionálnu povahu. Do popredia sa dostáva niekoľko základných tematických okruhov. Napriek časopriestorovej konkrétosti má predstavované dielo filozofickejší a abstraktnejší pôdorys. Ten sa, paradoxne, obracia k hmotnejšej obraznosti a stáva sa témou teoretických diskusií.

Miłoszove kritické úvahy však nemajú podobu výlučne privátnej spovede. V tomto prípade by sme dokonca mohli hovoriť o zvláštnej neosobnosti, ktorá sa stráca uprostred komplexných problémov civilizácie. Na druhej strane

analyzované reflexie neponúkajú formy objektívneho rozprávania. Produkujú skôr zvláštny model abstraktnej intímnosti. Práve tento moment robí z jeho myšlienok materiál, ktorý sa nečíta ľahko. Prezentuje dvojznačnosť a dichotómiu medzi povahou sakrálneho a profánneho. Naznačené polemické miesta sú organickou súčasťou vytvoreného portrétu básnikovej osobnosti, čo má pre reflexiu autorovej tvorby veľký význam. Vlastná sebainterpretácia je vyjadrením opatrnosti, s ktorou pristupuje k jednotlivým témam. Sledovaním empirickej skúsenosti dodatočne zachytáva jej pôvod a odкрýva všeobecné ohniská. Tým sa definuje nielen voči individuálnej entite, v tomto prípade voči sebe, ale predovšetkým voči nadosobnému vzťahu k bytiu.

Okrem postupného náčrtu poľsko-litovských, resp. poľsko-ruských vzťahov (*Vilno a Vilnius, La Combe*) sa prítomnosť uvedených aspektov výskumu ukazuje v textoch, ktoré môžeme považovať za kľúčové. Miłosz v nich celkom empaticky odкрýva filozofický a literárnokritický rozmer tvorby filozofov, literátov a literárnych kritikov L. Šestakova, J. P. Sartra atď.

Štyri samostatné eseje sa zaoberajú dielom F. M. Dostojevského. Potvrdená existencia paralely medzi týmto ruským prozaikom a ďalšími literárnymi osobnosťami (Swedenborg, Sartre) dokumentuje autorovu snahu opísať komplexnosť umeleckých východísk, ktoré generujú historické, sociálne a estetické hodnotenia. Tento proces dopĺňa identifikácia schiziem aktuálneho sveta. Výsledkom odкрývania zachyteného modelu ľudských prejavov, činov a stavov zostáva tzv. „erózia náboženského vedomia“. Miłosz spája s týmto fenoménom komentáre o vytesnenej sakralite, smrti a neschopnosti prijať utrpenie. Poukazuje na momenty, ktoré evokujú rozličné varianty úzkosti. Vďaka širokému záberu prichádza na pôde úvah k súhre verejných, politických, literárnych a nábo-

ženských tém. Povaha Miłoszovho výkladu preto pripomína jeho vlastný pokus odhaliť problematickú definíciu moderného človeka. Prostredníctvom tejto snahy poukazuje na adaptáciu Dostojevského chápania obrazotvornosti. Samotné interpretácie sa nezastávajú v časopriestorovom ohraničení, ale hneď na začiatku prekračujú rovinu hmatateľných vecí. Tie sú v tomto prípade projekciou mimočasového určenia, slúžia ako znak, ako symbol zla, resp. ako symbol nekonečného pekla. Následné závery predpokladajú prítomnosť očistca, čo je charakteristické aj pre najexplicitnejšiu neprítomnosť božského rozmeru v analyzovaných prózach. Registrujú nenápadné formy spolupráce medzi utrpením a následnými možnosťami jeho vykúpenia. To evokuje božskú harmóniu, ktorá je bez zažitej predstavy pekla nepredstaviteľná.

Slovo Boh sa v Dostojevského textoch neobjavuje len v súvislosti s existenciou vyhnanstva. Podľa Miłoszovho upozomenia sa však práve to stáva podmienkou alebo nevyhnutným predpokladom k jeho iracionálnej verifikácii. Vďaka nej sa totiž civilizačné návyky premiestňujú na stranu pochybností, ktoré predpokladajú zamyslenia nad správnosťou aktuálne vybratej životnej cesty. Kontúry osobnej skúsenosti a fiktívno-filozofické obrazy jeho hrdinov ponúkajú v tomto smere pozitívny prerod z jedného sveta do druhého. Zachytenie spomenutého procesu ale neznamená automatické potvrdenie Dostojevského pokrokového reformátorstva. Jednotlivé eseje si totiž všimajú prítomnosť odmietania falošných determinácií, ktoré vychádzajú z priestoru dominantnej ideológie. Namiesto toho sa do popredia dostáva rezignácia na existenciu ideálnej spoločnosti, ktorá predstiera znalosť pravdy o človeku.

Plodnosť tejto tézy rozvíja Miłosz v ďalších textoch (*Saligia*, *Eroze náboženského vedomí*, *Nemorálnosť umění*, *Dehumanizace umění*). V nich konštatuje zmeny v kultúre a umení, ktoré pramienajú práve z negácie náboženských koreňov. Tie v pokračujúcom procese a takmer mechanickom preberaní špecifického spôsobu vyrovnávania sa s minulosťou strácajú zmysel pre určité hodnoty a aktuálne žitú skutočnosť.

Sú zdrojom už skôr spomenutej vykorenenosti, ktorá sa nemení na prázdnu floskulu. Autorom ponúkané riešenia ale nezodpovedajú návratom k tradičnej podobe náboženstva. Malým dôkazom je moment pohrávania sa s možnosťami jazykového zachytenia témy hriechnosti. Proces sprevádza groteskne sprístupnený rad asociácií vychádzajúci z porovnania slova „Saligia“. To predstavuje stredoveký akronym latinských názvov smrteľných hriechov, ktoré básnik spája s jednotlivými ekvivalentmi z prostredia poľskej jazykovej kompetencie. Zjednodušený konceptuálny aparát neskôr vystriedajú rozširujúce dimenzie analyzovanej problematiky, čo súvisí s relevantnosťou celej autorovej tvorby.

V nej nanovo registrujeme interné definície poézie, pravdy, axiológie. Samostatnou témou sa stávajú jazyk a komplexný systém obraznosti. Czesław Miłosz si pri vysvetľovaní týchto pojmov pomáha modifikovanou pozíciou literatúry. Schopnosť identifikovať reprezentované problémy preto pochádza z viacerých zdrojov. Tie sú syntézou individuálnych a spoločenských podmienok. Samotní čitatelia však určite ocenia skutočnosť, že potrebu písať autor nezdôvodňuje hľadaním sebavedomého sebarefektovania a sebadefinovania vlastného, hermeticky uzavretého vedomia. Jeho systematicky pripravované opúšťanie literárneho priestoru totiž na viacerých miestach produktívne potláča umelú odosobnenosť. Seba ako spisovateľa pristihuje pri očakávanom sebaklame, čím zvýrazňuje motívy pochybnosti a sebaíronie. Ponúkané eseje sa nevyhýbajú jej opakovanej prítomnosti. Nachádzame ju v predstave dvojznačného myslenia, ktoré mapuje mnohotvárnosť ľudskej spoločnosti a zároveň vykazuje jednosmerné prispôbovanie vonkajších objektov. Vďaka tomu sa pohybuje v kruhu odmietanej racionalizácie, ktorá stojí za stratou relevantného zmyslu pre slová a obrazy.

Možno preto nie sú Miłoszove komentáre priamočiarym obohatením čitateľskej predstavivosti. Nemodelujú estetické objekty, ktoré by podporovali tvorbu voľnejšej fantázie. Napriek značnej detailnosti nepredstavujú ani čistý prienik do priestoru neprístupných sfér. Nie sú sú-

stredeným sprievodcom, nenastavujú priaznivejšiu tvár. So všetkou vážnosťou nabádajú k procesu pozorného čítania a porozumenia, ktoré prebieha v súradniciach reflexie a zosilnenej sebareferencie. Tá nás dokáže očariť, zintenzívniť pociťovanie vlastných pocitov a nasmerovať nás na registráciu mentálnych zážitkov. Posúvaný priesečník medzi každodenným a textovým však negatívne ovplyvňuje priebeh presnej interpretácie. Tá má totiž podobu prvého kroku, za ktorým príde celkom určite niečo neznáme.

Karol Csiba

MATEJOV, Fedor: LEKTÚRY. Bratislava : SAP, 2005. 224 s.

„*Transparence is the highest, most liberating value in art – and in criticism – today.*“ Susan Sontag, *Against Interpretation* (1964)

Základ knižného výberu Fedora Matejova *Lektúry* tvoria autorove štúdie z rokov 1984 – 2004, ktoré sa zaoberajú rekonštrukciou slovenskej lyriky po roku 1945, zasadenej predovšetkým do otvorenej literárnej situácie šesťdesiatych rokov, jej kontextovosťou, teoreticky precizovanou analýzou a interpretáciou. Výnimku tvorí text venovaný neskoršej prozaickej tvorbe Dominika Tatarku, ktorým autor skúša „vodidlá lektúry“ aj na poli slovenskej prózy. Matejov sa v knihe sústredil na dielo básnikov Jána Ondruša, Jozefa Mihalkoviča, Milana Rúfusa a Ivana Laučíka, ktorých „básnické iniciatívy“ spadajú do spoločného obdobia rokov 1956 – 1965. Autor ich chronologicky vymedzil v rámci štúdie *Básnické iniciatívy 1956 – 1965* (*Slovenské pohľady*, roč. 104, 1988, č. 4, s. 49 – 59; č. 5, s. 39 – 50) a definoval rok predtým ako „*proces relatívnej autonomizácie a individualizácie kritického súdu*“ v štúdiu *Štvrtstoročie súčasnej slovenskej lyriky* (*Slovenská literatúra*, roč. 34, 1987, č. 2, s. 181 – 192). Matejo-

vov vedecký záujem o „lyrickú situáciu“ tohto obdobia doplnil ešte prehľad literárnohistorických textov *Poézia po roku 1945 v dejinách literatúry* (*Slovenská literatúra*, roč. 55, 1988, č. 1, s. 66 – 72), štúdia *Poézia po symbolizme* (u M. Pišúta, M. Rúfusa, J. Števéčka a ďalších) v *Slovenskej literatúre* (roč. 49, 2002, č. 4, s. 310 – 316), ako aj príspevky v antológii *Čítame slovenskú literatúru*.

1. Dobrodružstvo

Výber štúdií Fedora Matejova vyšiel síce pod zdržanlivým, asketickým názvom *Lektúry*, ale u svojich doterajších čitateľov-recenzentov evokoval spoločný pocit vzrušujúceho dobrodružstva aktualizujúcej re-lektúry slovenskej literatúry. V príspevku *Čítania Fedora Matejova*, komentujúcim Matejovovu ťažiskovú štúdiu *Lyrika ako „paradigma“ lektúry*, Peter Zajac píše o lyrických textoch z obdobia konca päťdesiatych a začiatku šesťdesiatych rokov ako o jadre „*Matejovho dobrodružstva čítania*“ (*Slovenská literatúra*, roč. 51, 2004, č. 6, s. 460 – 462). Literárny kritik Jozef Bžoch, nadväzujúc na slovo „dobrodružstvo“, dal svojmu recenznému článku o Matejovom knižnom súbore názov *Dobrodružstvo interpretačného čítania* (*SME*, 16. 2. 2006) a bližšie vysvetlil rozsah tohto spojenia takto: „*Interpretačné čítanie je pre Matejova malým dobrodružstvom, lebo jemu nestačí bežná prechádzka po texte básne. On sa do nej ponára, prehmatáva celý jej organizmus, zachytí sa všetkého, čo je ešte nevysvetliteľné a čomu on nájde príslušnú kauzalitu, dôvod, zmysel.*“ Dobrodružstvo čítania je jednak nesamozrejmosťou, „scudzením“ a „ozvláštnením“ samotného aktu profesionálneho, „píšuceho čítania“ („schreibendes Lesen“), jednak odkazuje na nevysvetliteľnosť a ne/odčitateľnosť literárneho textu, vzpierajúceho sa analytickému, rozumejúcemu či interpretačnému čítaniu. Význam slova „dobrodružstvo“ zahŕňa ešte prekonávanie prekážok, zvratov a ruptúr, ako aj hypotetické riziko stroškotania. Preto aj „*náhodný návštevník z imaginárnejšej oblasti čítania a interpretovania literárnych textov*“, ktorý vstupuje do textu-sveta Fedora Mate-